

С. В. Кульчицький

Комітети незаможних селян

КОМІТЕТИ НЕЗАМОЖНИХ СЕЛЯН – організації бідняцьких верств *селянства* в УСРР. Скорочена назва – комнезами. Юридично оформлені законом ВУЦВК від 9 травня 1920. Спец. інструкцією НКВС УСРР від 6 червня 1920 право вступу до К. н. с. надано селянам, земел. наділ яких не перевищував 3 десятини. Разом із чекіст. осередками (див. [ВУЧК-ДПУ](#)) вони утворили специфіч. різновид рад. влади, контрольов. парт. комітетами КП(б)У спочатку на повіт., а після адм.-територ. реформи 1923 – рай. рівнях. За допомогою К. н. с. парт. апарат реалізовував на селі політику «розкуркулення», ліквідації «політ. бандитизму», вилучення у селян хліба (див. [Голод 1921–23](#), [Голодомор 1932–33](#)). Від весни 1918 РКП(б) почала будувати на підвлад. тер. комуніст. систему виробництва і розподілу. Для цієї системи існує в країні селянство виявилось «чужорід. елементом» – т. зв. дрібною буржуазією, тому виникла необхідність змінити його соц. природу. Однак не маючи на той час змоги зробити це, РКП(б) обмежувалася тим, що не допускала існування специфічно сільс. самовряд. організацій. Вона вимушено зробила виняток лише для рад селян. депутатів, без яких у сільс. місцевості не існувало б влади рад. органів – основи, на якій трималася диктатура більшовиків. Для збереження підконтрольності рад. влади на селі потрібно було нейтралізувати потенц. загрозу з боку обраних селянами депутатів. Тому більшовики практикували політику розколювання села за майновою ознакою, надавали штучні переваги пролетаризов. верствам, маніпулювали з нормами представництва у виборах до рад, запровадили багатоступ. принцип їхньої побудови, нещадно боролися з партіями селян. походження, які претендували на представництво інтересів селянства. Усе це допомагало їм тримати ситуацію під контролем. Однак у сільс. місцевості УСРР, де позиції більшовиків залишалися особливо слабкими, маніпуляції з формуванням потріб. складу рад наражалися на істотні труднощі. Саме через це В. Ленін у лютому 1920 порадив нар. комісарові землеробства УСРР *Д. Мануїльському* спиратися у продрозверстці на ради, утворені тільки з бідноти та середняків-незаможників. Але голова РНК УСРР *Х. Раковський* зробив ставку не на ради, склад яких більшовики не могли повністю регулювати, а на К. н. с., що дублювали функції рад. У складі К. н. с. були також нові середняки, які отримали землю від держави і своєю працею довели лояльність політ. режимові; проте перевагу надавали деклас. бідноті, що здебільшого не мала інтересів, пов'язаних із с. госп-вом.

Заручившись підтримкою в ЦК РКП(б), Х. Раковський і голова ВУЦВК [Г. Петровський](#) домоглися прийняття ВУЦВК закону від 13 квітня 1921, яким К. н. с. оголошено організаціями держ. значення. Закон офіційно закріплював за ними повноваження, раніше відібрані в сільс. рад явочним порядком. У рад. історіографії побувала теза, що К. н. с. представляли інтереси бідноти і середнього селянства. Таке твердження (висновок із офіц. гасла РКП(б) про союз із середняком) – цілком логічне для більшов. пропаганди. Насправді одразу ж після виникнення К. н. с. їх почали звільняти від недостатньо актив. середняків, а масова кампанія чистки відбулася восени 1921 (К. н. с. втратили половину складу). У травні 1922 питання про К. н. с. розглянув пленум ЦК КП(б)У. В його документах зафіксов. соц. склад К. н. с. на той час (у тис. осіб): наймити – 65,4, безземел. – 111,8, малоземел. селяни – 267,7, трьохдесятинники – 111,3, середняки – 74,5. Після чисток кількість середняків у К. н. с. становила лише десяту частину їхнього складу. З поч. проведення РКП(б) політики НЕПу знову постало питання про місце в системі рад. влади чужорід. їй К. н. с. Спочатку ЦК КП(б)У, зважаючи на те, що в умовах утвердження ринк. засад у взаємовідносинах села з містом влада всіляко обмежувала самоврядування сільс. насел., оскільки за таким самоврядуванням більшовики небезпідставно вбачали «петлюрівщину» (потяг до незалежності), підтвердив доцільність існування К. н. с. як організацій держ. значення та рекомендував парт. організації респ. спиратися на них. Але невдовзі Х. Раковського усунули з посади голови РНК УСРР і питання про політику щодо К. н. с. залишилося актуальним. Х. Раковський після звільнення написав листа до чл. ЦК і Центр. контрол. комісії РКП(б), в якому, зокрема захищав К. н. с. Він опротестував ухвалу за пропозицією [Г. Зінов'єва](#) постанову пленуму ЦК РКП(б) від 4 липня 1923, згідно з якою політбюро ЦК РКП(б) доручено в погодженні з ЦК КП(б)У здійснити ретел. обстеження К. н. с. і доповісти про наслідки на одному з найближчих пленумів ЦК РКП(б).

Обстеження, на думку Х. Раковського, могло негативно позначитися на авторитеті партії серед сільс. бідноти. Ліквідац. настрої стосовно К. н. с., що існували в респ. парт. організації, пояснювалися в листі нерозумінням суті НЕПу. Х. Раковський солідаризувався з переваж. більшістю кер. РКП(б), які прагнули відновлення комуніст. штурму. Він вважав, що екон. стабілізація, досягнута завдяки держ. підтримці селян-власників, справа другорядна. Приховано або відкрито такі погляди поділяла більшість чл. ЦК РКП(б). Тому лист Х. Раковського у частині, присвяч. К. н. с., справив відповідне враження. Парт. центр відмовився від втручання в укр. справу про К. н. с. і передав її на розгляд ЦК КП(б)У. У жовтні 1923 на пленумі ЦК КП(б)У доповідь про К. н. с. зробив [Г. Петровський](#). Він охарактеризував їх як міцну політ. рад. організацію, через яку й надалі партія повинна здійснювати свій вплив на селянство. Натомість 1-й секр. ЦК КП(б)У [Е. Квірінг](#) і нар. комісар земел. справ [І. Клименко](#) заявили про необхідність скоротити кількість незаможників й орієнтуватися на міцного господаря, а отже – ліквідувати К. н. с. Більшість чл. ЦК КП(б)У підтримала [Г. Петровського](#). Декретом ВУЦВК від 5 грудня 1923 «Про пільги, права і обо-

в'язки незаможних селян» підтверджено статус К. н. с. як організації держ. значення. Навесні 1924 13-й з'їзд РКП(б) оцінив роботу К. н. с. досить стримано та у прихов. формі радив парт. організації УСРР повернутися до питання про доцільність їхнього існування у структурі влади. Від квітня 1925, коли ген. секр. ЦК КП(б)У став [Л. Каганович](#), розмови про специфічність укр. умов припинилися (він прибув в УСРР саме з метою викорінення будь-якої специфіки). У липні 1925 черг. пленум ЦК КП(б)У перетворив К. н. с. із організацій держ. значення в організації виключно громад. (звільнив їх від адм.-госп. функцій, наданих юридично або наявних у них фактично). Це рішення зафіксов. у декреті ВУЦВК і РНК УСРР від 16 листопада 1925. Позбавлені адм. функцій, К. н. с. продовжували існувати за інерцією, але їхнє значення у житті селянства поступово зійшло нанівець. Останній спалах активності К. н. с. припав на зиму 1932–33 – терор голодом за інструкціями з Москви здійснювали саме вони. 8 березня 1933 ВУЦВК ухвалив постанову про ліквідацію К. н. с.

Фотоілюстрації

Рекомендована література

1. Ижевский В. Краткая история Комитетов незаможных селян на Украине. Х., 1925;
2. Ремнев М. Деятельность комитетов незаможных селян на Украине в 1920 году // Вопр. истории. 1954. № 4;
3. Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919–1920): 36. док. і мат. К., 1957;
4. Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: 36. док. і мат. К., 1993;
5. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1929). К., 1999;
6. Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. К., 2006.

Бібліографічний опис:

Комітети незаможних селян / С. В. Кульчицький // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-4600>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).